

în sfârșit, vechimea religiei dacice. Cartea nu răstoarnă nicio teorie, fiind în schimb pilduitoare pentru spiritul critic al istoriografiei veacului al optsprezecelea și pentru modul cum se raporta aceasta la izvoare. De asemenea, lucrarea învederează pentru noi realitatea, astăzi puțin cunoscută, că intelectualitatea transilvană de expresie maghiară sau germană nu contesta nicidecum, la vremea aceea, originea (daco)romană a românilor, așa cum avea să se întâmple, de atâtea ori, din păcate, în secolele următoare.

Cu toate că aserțiunile lucrării *Vetus Dacia* sunt argumentate prin izvoare antice (sau presupuse astfel), lucrarea neodoctorilor iezuiei păcătuiește totuși, la tot pasul, prin fel de fel de inexactități, în fața cărora aparatul exegetic alcătuit de doamna Ana-Cristina Halichias rămâne tulburător de tăcut... Aici intră însă în joc mica surpriză a volumului – cea de-a doua lucrare găzduită în cuprinsul său, la care coperta întâi nu face nicio referire. Este vorba de o recenzie a disertației iezuite, întocmită câțiva ani mai târziu de umanistul sas – citește „protestant” – Georg Soterius și intitulată *Annotationes in Faschingii Daciam Antiquam*. Recenzia lui Soterius are un număr de pagini doar cu puțin mai mic decât al operei recenzate, părându-mi, pentru aceasta, vrednică de a fi considerată un *opus* în sine. Mustind de erudiție și de spirit critic, lucrarea lui Soterius consemnează și corectează o bună parte dintre erorile comise de părinții iezuiei în *Vetus Dacia*, erori pe care ne-am fi așteptat să le găsim semnalate și comentate în notele explicative. Lăsând însă anumite îndreptări în seama recenziei lui Soterius, Ana-Cristina Halichias, spirit mereu ludic, a reușit să creeze pentru cititor, în limitele îngăduite de un demers științific, un agreabil efect de suspans.

Aparatul exegetic al celor două lucrări editate și traduse de d-na Halichias este, de altminteri, consistent, tot atât prin erudiție, cât prin numărul de pagini. Pentru a nu stingheri lectura, voluminoasele note explicative au fost așezate la capătul, iar nu în subsolul textelor pe care le glosează. Unele note, din care aflăm, bunăoară, cine au fost Horațiu, Cezar ori Traian, trădează deschiderea ediției românești către un public cât mai larg, în timp ce îndicii cu care aceasta e înzestrată vor fi utili, neîndoios, specialiștilor. Bibliografia este și ea „aproape exhaustivă”, cum notează președintele Academiei Române, domnul Ioan Aurel Pop, într-un *Lectori salutem!* ce prefățează volumul.

Paratextul rămas ne răsfață, în rest, cu mostre de stil dintre cele mai felurite: emoției vibrante a cuvintelor de grație îi răspund sobrietatea și răceala științifică a limpezirilor din nota asupra ediției – cinci pagini pe care orice învățacel filolog, doritor să înțeleagă mai bine în ce constă meseria lui, s-ar cuveni să le citească. Introducerea, între altele, reconstituie cu parfum climatul vieții academice transilvane între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, la fel cum traducerea românească, rămânând cursivă și clară, captează totuși ireproșabil maiestruozitatea limbii latine a originalelor. Din toate aceste motive, am simțit uneori că textele auxiliare ediției propriu-zise sunt perfect lizibile ca o carte în sine, o a treia, întretesută cu celelalte două.

În aceste vremuri de dacopatie recrudescență, o lucrare științifică consacrată Vechii Dacii este o apariție mai mult decât salutară, căreia îi urăm din tot sufletul să aibă parte de o circulație pe măsură.

Alexandru M. CĂLIN
Facultatea de Limbi și Literaturi Străine,
Universitatea din București

Georgios GEMISTOS PLETHON, *În ce privințe se deosebește Aristotel de Platon*, ediție bilingvă, traducere, comentarii și studiu de Alexander BAUMGARTEN, colecția „Biblioteca Medievală”, Iași, Polirom, 2021, 192 p. [ISBN: 978-973-46-8409-0]

La finalul tratatului *În ce privințe se deosebește Aristotel de Platon* al lui Georgios Gemistos Plethon, apărut în anul 2021, în ediție bilingvă, tradus și comentat de Alexander Baumgarten, la Editura Polirom, cititorul poate ajunge la interpretarea că filosoful și teologul laic grec, aflat la Florența în 1439, își îndrumă auditoriul astfel: dacă nu poate fi evitată citirea scrierilor aristotelice, aceasta merită realizată doar în vederea extragerii utilului din mulțimea lor de erori și contradicții interne, pe care Plethon le-a expus selectiv în discursul său (la care ne vom referi, în cele ce urmează, prin titlul convențional *De differentiis*). Urmând cuvintele lui Plethon însuși dintr-o altă lucrare a sa (*Contra obiecțiilor lui Scholarios*), el a redactat – în timpul Conciliului de la Ferrara-Florența, întrunit cu scopul de a unifica Biserica creștină catolică și ortodoxă – acest discurs ca răspuns la interesul exprimat de prietenii săi umaniști italieni pentru filosofia lui Platon, la al căror banchet Plethon, atunci bolnav, nu a putut să participe. Aceste prime circumstanțe de redactare descrise aici, indubitabil valoroase din punct de vedere istoric, pot însă distrage cititorul acestei recenzii de la incompatibilitatea unei asemenea concluzii a tratatului cu obiectivul formulat chiar în titlul său.

În fond, de ce să mai afirme Plethon în fața unor intelectuali latini de secole familiarizați – dacă nu și impregnați spiritual – de gândirea peripatetică, și tocmai în vremea conciliului, că Aristotel merită citit, dar numai critic? Bibliotecile occidentale cuprindeau deja, până în momentul redactării tratatului *De differentiis*, cea mai mare parte a operelor Stagiritului. Recuperarea lor începuse în secolul al XII-lea, prin traducerea în limba latină a *corpus*-ului aristotelic, cu precădere a celui conservat în mediul arab, unde acesta fusese îmbogățit prin numeroase comentarii. Traducerea acestora din urmă în latină, în special a comentariilor polimatului arab Averroes, la începutul secolului al XIII-lea, a contribuit, așadar, la nașterea unei importante tradiții exegetice aristotelice latine, în aceeași perioadă în care la Paris și la Bologna s-a consolidat instituția universității. Până când Plethon a pășit pe teritoriul italian, ca unul dintre cei 700 de reprezentanți ai Bisericii creștine răsăritene în conciliul întrunit pentru a o uni pe aceasta cu Biserica apuseană, tezele aristotelice și averroiste pătrunseseră și influențaseră profund mediul universitar, răscolind adesea lumea culturală din Vest. Dar, în contextul în care publicul de la Florența putea privi atunci doar spre un număr restrâns de scrieri platonice traduse în limba latină (*Timaios*, *Menon*, *Phaidon*), discursul lui Plethon a alimentat dorința de schimbare a intelectualilor italieni umaniști, pentru care preponderența paradigmei aristotelice, în special în universități, era o evidență supărătoare deja de mai multe generații. Nebănuita concluzie a tratatului *De differentiis* se justifică în acest context mai larg: cel în care auditoriului florentin îi era aproape imposibilă o citire critică și necesar *comparativă* a lui Aristotel, cu operele lui Platon alături, deoarece, ca să iasă la iveală presupusele grave greșeli ale Stagiritului, era nevoie de compararea doctrinelor celor doi filosofi antici, pe baza textelor-sursă. Acestei a doua circumstanțe, mult prielnice unei noi receptări a platonismului pe teritoriul italian, i se adaugă faptul că, în urma contactului dintre lumea latină și cea bizantină cu ocazia Conciliului de la Ferrara-Florența, intraseră în Occident numeroase manuscrise grecești aduse de cei din Est, printre care mai ales cele ale scrierilor lui Platon. Conform filosofului umanist Marsilio Ficino, influența discursurilor lui Plethon a avut ca urmări nu doar traducerea integrală a textelor platonice – de către Marsilio Ficino însuși, la cererea lui Cosimo de' Medici –, ci și înființarea de către acesta din urmă a Academiei platonice din Florența. Cu toate că asupra intențiilor proplatonice ale lui Cosimo de' Medici rămâne de reflectat și din perspectiva singularității mărturiei lui Marsilio Ficino, certă este existența unei legături între prezența lui Plethon la Florența și reintrarea platonismului în cultura occidentală.

Luând în considerare circumstanțele și urmările enumerate mai sus, constatăm că titlul tratatului a promis, de fapt, analiza comparativă pe care intelectualii latini aflați la Florența o doreau, dar nu o putuseră realiza la momentul respectiv, din cauza lipsei textelor-sursă într-o limbă stăpânită de ei. Obiectul promisiunii nu se regăsește în conținutul tratatului, acesta oferind mai degrabă o însușire de idei aristotelice catalogate drept greșite, nu atât ca rezultat al unei argumentații riguroase, cât în virtutea faptului că strict diferă de o doctrină platonice mereu implicată, dar rareori explicitată în text (abia ultimul capitol, spune Plethon, este dedicat expunerii teoriei ideilor însă predomină reproșurile aduse lui Aristotel). Chiar și astfel, *De differentiis* face parte dintr-o veche tradiție textuală a comparațiilor dintre Aristotel și Platon, care, în Antichitatea târzie și la începutul Evului Mediu, a fost în mare parte orientată spre asimilarea doctrinei peripatetice de către cea (neo)platonice (Porfir în secolul al III-lea, Simplicius în secolul al VI-lea), în timp ce atitudinea dezaprobatoare față de Aristotel (precum cea a lui Atticus, în secolul al II-lea) avea să cunoască o renaștere reală abia cu Plethon, care, la rândul lui, a fost văzut ca o amenințare pentru Occident – mai ales datorită platonismului său încărcat de păgânism – chiar de către autori contemporani lui, precum Georgios de Trebizonda. Cu toate că nu este nicidecum prezentă o analiză comparativă imparțială în *De differentiis*, ceea ce se *într-adevăr* regăsește în text este posibil să răspundă unei alte dorințe pe care Plethon putea să o anticipeze mai ales în rândurile umaniștilor italieni cărora li se adresa. Pe tot parcursul operei, Plethon invocă un Aristotel indezirabil, pentru care „nu e mare lucru să fie în dezacord cu el însuși” (p. 79); el este nedemn de nobila haină a filosofului, căci prea des părăsește ceea ce este adevărat și corect; el nu își cântărește îndeajuns cuvintele, ci prea des aduce argumente slabe, în parte alimentate de plăcerea lui vanitoasă de a diviza ființa; nu în ultimul rând, el își vrea propriul demers falacios model, răzvrătindu-se împotriva predecesorilor săi, pe care ocazional îi plagiază. „Noi (s. n.) nu l-am putea urma pe omul <acesta>” (p. 79), adaugă Plethon, plasându-și strategic publicul în grupul moștenitorilor și susținătorilor lui Platon, printr-o „capcană” retorică din care cineva mai are scăpare doar dacă reflectează atent asupra discursului său captivant. Dar mai frapantă este, poate, o cu totul altă trăsătură a „acestui Aristotel”: singurătatea. Izolat încă din primele fraze ale tratatului de tradiția care l-a urmat și de Averroes, comentatorul său cel mai important, „acest Aristotel” este singur în prăpastia erorilor sale, în care doar o anumită categorie admirabilă de oameni elevați nu cade: mulțimea foarte mare a persoanelor care îl cultivă pe Platon, invocată de Plethon în mod repetat prin pronume și verbe la persoana I, plural. Prin toate acestea, în *De differentiis*, publicul lui Plethon se regăsește inevitabil *deja* luptând de aceeași parte a filosofiei păgâne, împreună cu eruditul bizantin, lăsând cu totul deoparte nu doar prevalența tradiției aristotelice în Vest, ci și scopul religios al conciliului care a făcut posibilă întâlnirea lor. Scopul conciliului nu a fost realizat, iar tratatul nu a „destăinuit” în ce privește se

deosebește Aristotel de Platon, însă conjunctura redactării și receptării discursului lui Plethon a făcut ca Occidentului latin să îi fie redat Platon.

Lavinia GRIJAC
Centrul de Filosofie Antică și Medievală,
Facultatea de Istorie și Filosofie,
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Federico BIDDAU, *Il canone del ritmo, Introduzione alla prosodia e metrica del latino classico*, Roma, Edizioni di storia e letteratura, 2021, 168 p. [ISBN: 8893595745]

Pentru o carte care, ne spune autorul în cuvântul său introductiv, se pretinde a fi numai un manual de scandare, *Il canone del ritmo* a lui Federico Biddau uimește prin erudiție și multilateralitate. Un „Repertoriu prosodico” grupat pe silabe finale, mediane și inițiale, care, precedând lucrarea propriu-zisă, năzuiește a-l deprinde pe cititor să intuiască lungimea silabelor deschise, se vedește a fi, când este parcurs, un adevărat tratat de fonetică și de morfologie istorică latină în filigran. Lucrarea în sine, divizată, cu gustul pentru simetrie al scriitorilor italieni, în două părți a câte șase capitole fiecare, abordează, în partea dintâi, „Prosodia” limbii latine, iar în partea a doua, „Metrica” propriu-zisă.

Secțiunea prozodică nu este lipsită de noutăți. Pe lângă ineludabilele detalii privitoare la eliziune și sinizeză, la scurtarea în hiat, la *muta cum liquida* ori la regulile de accentuare, autorul strecoară și un salutar capitol de sugestii practice, din care studenții italieni(ști) pot afla cum să se folosească de cuvintele proprii limbii pentru a deduce, pe baza lor, accentul și, mai important decât atât, cantitățile silabice ale cuvintelor latinești. Merită doar în treacăt observat că, fără inhibiții față de tradiție – dar și fără prea mare impact teoretic – autorul introduce în capitolul consacrat vocalismului noțiunea de diftong ascendent – e.g. *iam, maior, eius, lauo, niuis, uua*.

Secțiunea de metrică debutează, cum e și firesc, cu noi precizări alfabetizante, despre moră, picior, cezură, dierză și alte noțiuni fundamentale. Acestora le urmează însă o repertoriere exhaustivă, în patru capitole, a metrilor latini, strălucitoare prin ordinea expunerii. Față de o lucrare clasică a literaturii de specialitate, cum este *Latin Metre* a lui D.S. Raven, Biddau inovează grupând versurile nu pe baza piciorului lor definitiv, ci pe criteriul in/congruenței metrilor în ce privește numărul de silabe sau de more. Rezultă astfel patru categorii, pe care le enumerăm aici: 1 metri **isosilabici** (toate versurile eolice); 2 metri **isocroni** (printre care la loc de cinste, firește, figurează hexametrul și pentametrul dactilic); 3 versurile **mixte** (de pildă ritmurile iambo-trohaice ale teatrului latin) și în sfârșit, 4 categoria metrilor **compuși** (*asinartèti* în original), apăruți din concatenarea a două tipuri diferite de vers.

Pe parcursul acestor patru capitole, Biddau schițează câte un mic portret fiecărui vers în parte, precizând la ce poeți apare, cum se „scandază”, ce substituții tolerează și cum arată istoria sa, privită prin prisma substituțiilor și a altor libertăți pe care autorii și le iau ori, dimpotrivă, și le interzic, pe măsură ce gusturile „progresează”. (N-am folosit termenul de portret tocmai întâmplător, de vreme ce, atunci când vrea să vorbească mai clar despre prima, a doua și ultima silabă a versurilor, Biddau recurge la culori, atât în interiorul textului, cât și în redarea tipografică a schemei sale ideale!) După lunga paradă, întinsă pe patru capitole, a tuturor versurilor latinești cunoscute – numai saturnul fiind uitat – secțiunea metrică a lucrării se încheie cu un capitol duodecim consacrat formațiunilor strofice.

Pour la bonne bouche, un al treisprezecelea capitol, propus într-un mic *appendix*, trece în revistă aproape toate anomaliile prozodice și metrice de care v-ați putea lovi vreodată încercând să scandați un vers. Capitolul XIV, păstrat tot în *appendix*, încheie lucrarea cu o prezentare a scandării în cinci pași.

Navigarea între noțiunile de interes pentru cititor se face mulțumitor consultând cuprinsul lucrării, aflat, după vechea modă, la sfârșitul ei. Totuși, pentru o circulație mai capilară între punctele de interes, specialiștii dispun, înaintea cuprinsului, de un indice analitic consistent.

Date fiind exhaustivitatea și spiritul inovator al lucrării, am fost surprins să nu aflăm la Biddau ceea ce, de altminteri, nu am aflat nici la Raven – o cât de pasageră menționare a fenomenului scurtării iambice (*brevis brevians*). Problema, până azi, pare să intereseze mai mult prozodia lingvistică, decât pe cea poetică. Punând acest bemol, cred personal că, pentru filologii care citesc italienește, cu greu s-ar putea găsi o lucrare mai potrivită pentru a învăța sau pentru a preda arta scandării.

Alexandru M. CĂLIN
Facultatea de Limbi și Literaturi Străine,
Universitatea din București